

Josipa Forko

PREVOĐENJE FRAZEMA – SIZIFOV POSAO

U svakodnevnoj komunikaciji često možemo čuti izraze kao što su *igrati se vatrom*, *doći k sebi* ili *kap koja je prelila čašu*. Popis takvih izraza prilično je dug, a svi se oni nazivaju frazemi. To su osnovne jedinice frazeologije, jezikoslovnoga nauka starog tek nekoliko desetljeća. Usprkos svojoj mladoj dobi, frazeologija postaje sve popularnija kao predmet raznih istraživanja i to ne samo u hrvatskom jeziku. No frazeologija nije samo bitna za sve koji se bave proučavanjem hrvatskog jezika nego i za prevoditelje. Zbog svoje složenosti, razlika u kulturama i jezicima, frazemi su osobit izazov za prevođenje, kako s hrvatskog, tako i na hrvatski jezik.

U Hrvatskom frazeološkom rječniku (Menac, Fink-Arsovski, Venturin, 2003: 6) može se pronaći sljedeća definicija frazema: „Frazemi su ustaljene sveze riječi koje se upotrebljavaju u gotovu obliku, a ne stvaraju se u tijeku govornog procesa, i kod kojih je barem jedna sastavnica promijenila značenje, tako da značenje frazema ne odgovara zbroju značenja njegovih sastavnica.“ Dakle, značenje frazema, kako u hrvatskom, tako i u drugim jezicima, nije vidljivo iz pojedinih sastavnica, odnosno riječi – dolazi do procesa desemantizacije. Značenje frazema nije zbroj značenja njegovih pojedinačnih sastavnica, nego svaki frazem ima svoje zasebno i novo značenje kao cjelina. Tako, primjerice, u frazemu *stati na žulj* ne gledamo na smisao svake pojedinačne sastavnice da bismo došli do značenja frazema, on ima svoje (drugačije) značenje kao cjelina: 'povrijediti (ozlojediti, razljutiti) koga, zamjeriti se komu'. Nadalje, bitna je činjenica da se frazemi upotrebljavaju u gotovu obliku, što znači da je svaki frazem jedinica za sebe, a riječi su koje ga čine kao momčad u kojoj se nijedan igrač ne smije zamijeniti. To znači da već spomenuti frazem *igrati se vatrom* uvijek upotrebljavamo u tome obliku, inačice kao *igrati se svjetlom* ili *dodavati se vatrom* nisu moguće. Kao dva daljna svojstva od velike važnosti za frazeologiju navode se metaforičnost i slikovitost (Fink, 2000). Ta svojstva lako su uočljiva i kod već spomenutog frazema *stati na žulj*. Naime, taj frazem u našoj glavi izaziva stvaranje slike kako nam netko staje na žulj, i naravno, bol koji to prouzročuje. Tu je ujedno vidljiva i metaforičnost: kada *stanemo nekome na žulj*, ne moramo to doslovno i učiniti, ali on će svejedno osjetiti bol.

Razlikujemo tri osnovne vrste frazema. Prvu, najveću skupinu čine sveze ili skupovi riječi: *zlatni rudnik* ili *vedriti ili oblačiti*. Za tu vrstu frazema svojstveno je da su bar dvije sastavnice samostalne riječi. One mogu biti međusobno zavisne kao u prvom primjeru ili nezavisne kao u drugom. Drugu skupinu čine fonetske riječi u kojih je samo jedna sastavnica samostalna, primjerice u izrazima *ni u ludilu* ili *do daske*. Treća vrsta frazema ima oblik rečenice: *gori tlo pod nogama* ili *svijet se srušio* (Menac, Fink-Arsovski, Venturin 2003).

Nadalje, frazeme možemo razlikovati prema njihovoj podrijetlu. Tako postoje:

- 1) biblizmi, čiji je izvor Biblija ili neki drugi crkveni tekst. Primjeri su: *bacati bisere pred svinje, zalutala ovca, Judin poljubac, križni put* ili *glas vapijućeg u pustinji*. Budući da Biblija ima veliko značenje u čitavom svijetu, za frazeme tog podrijetla nije teško pronaći odgovarajuće izraze u drugim jezicima.
- 2) knjiški frazemi, frazemi iz različitih književnih djela i mitologije, primjerice *Sizifov posao, Tantalove muke, Demoklov mač, boriti se s vjetro-njačama* ili *biti ili ne biti*. Za te primjere također je moguće pronaći izraze u drugim jezicima u slučaju da se radi o djelu iz svjetske književnosti.
- 3) frazemi nastali od naziva iz raznih područja ljudske djelatnosti kao što su:
 - znanost: *svesti na zajednički nazivnik* (matematika)
 - glazba: *davati ton, druga violina, imati sluha*
 - kazalište: *iza kulisa, igrati glavnu ulogu, napraviti scenu*
 - pomorstvo: *baciti sidro, uploviti u mirnu luku, baciti udicu, izgubiti kompas*
 - šport: *nizak udarac*
 - igra: *šah-mat pozicija, držati u šahu, igrati otvorenih karata* ili *igrati s otvorenim kartama*
- 4) povijesni frazemi (nastali na temelju povijesnih događaja): *kocka je bačena, kao guske u magli* ili *provesti se kao Janko na Kosovu*.

Frazem *provesti se kao Janko na Kosovu* također je primjer nacionalnih frazema. Naime, to je primjer za koji bi u jezicima kao što su njemački ili engleski bilo jako teško pronaći odgovarajući izraz, a nemoguće pronaći izraz koji ima sastavnice jednakog značenja. To znači da postoji još jedna podjela frazema, a to je prema mjestu nastanka i uporabe. U skladu s tim frazeologija se svakoga jezika dijeli na nacionalnu i međunarodnu. Nacionalna je, dakako, svojstvena pojedinom jeziku i nastala je u određenoj kulturi, dok je međunarodna frazeologija zajednička mnogim jezicima. Kao što je vidljivo po zadnjem primjeru, isto podrijetlo frazema ne znači nužno i da su svi frazemi iste skupine nacionalni ili međunarodni (moguća su iznimka biblizmi).

Upravo ta zadnja podjela od najvećeg je značenja za prevođenje. Naime, čak se i ono spominje u Hrvatskom frazeološkom rječniku (Menac, Fink-Arsovski, Venturin, 2003: 7), i to ni manje ni više u zadnjoj, *optimističnoj* rečenici: „Stoga je frazeologiju jednoga jezika, osobito njezin nacionalni dio, vrlo teško, ponekad i nemoguće, uspješno prevoditi na druge jezike.“

Dakako, to nije dovelo do toga da se prevođenje frazema i ostalih kulturoloških izraza *ukine*. Upravo suprotno, prevođenje nacionalnih frazema za prevoditelje jedan je od najvećih izazova jer zahtijevaju iznimno dobro poznavanje jezika i kulture, ne samo stranog nego i hrvatskog jezika. To sam iskusila i na vlastitoj koži jer se ispostavilo da sam u nekim slučajevima bolje upoznata s frazemima engleskog jezika nego svog materinjeg jezika – hrvatskog, nesvjesna činjenice da se engleski frazem *white lies* upotrebljava i kod nas kao *bijele laži*.

Prevođenje je proces u kojem se jezična jedinica iz izvornog jezika zamjenjuje odgovarajućom jedinicom u jeziku cilju (jeziku na koji se prevodi). Međutim, to nije jednostavno kao što se mnogima na prvi pogled čini. Naime, svaki je jezik sustav u kojem govornik ima sve sastavnice koje su mu potrebne da bi rekao što želi, odnosno, prenio informaciju i ostvario uspješnu komunikaciju. No pri usporedbi dvaju jezika i kultura koje su s njima povezane postaje očito da neki pojmovi iz jednog jezika jednostavno ne postoje u nekom drugom. To su izrazi koji označavaju nešto što je svojstveno tom zemljopisnom području, pri čemu je najčešće riječ o kakvim nazivima. Odnosno, postoje takozvane *leksičke praznine*. Leksička je praznina nepostojanje nekog izraza u određenom jeziku, to jest, za sadržaj u jednom jeziku ne postoji izraz u nekom drugom jeziku, što se najjednostavnije može objasniti na primjeru naših *strukla ili vegete* i sličnih proizvoda i naziva svojstvenih za ovo područje. Slično je i u engleskom: *donut* ili *doughnut* naziv je za kolačić od pečenog tijesta i obično je u obliku prstena. U medijima se prevodi kao *uštipak* (NOVA TV, 22. 1. 2009 i 15. 2. 2009.). Međutim, jasno je da ono što mi zamišljamo kao *uštipak* ne odgovara definiciji engleske riječi *donut*. Isti je slučaj i s frazemima. Oni su, kao i ti nazivi, dio kulture, stoga je logično da lako može doći do toga da u nekom drugom jeziku nema izraza koji im odgovara. Uzimajući to u obzir, lako je zaključiti da se pri njihovu prevođenju nailazi na mnoge poteškoće.

Za shvaćanje poteškoća u prevođenju na hrvatski jezik nužno je znati i ponešto o pravilima prevođenja, mada je translatoologija – znanost o prevođenju – kao i frazeologija mlada disciplina i ne postoje stroga pravila ili univerzalne metode za prevođenje. Bitno je znati da pri prevođenju nije bitno prenijeti samo značenje nego i zadržati što više svojstava originala kao što su stil, kulturne asocijacije, pa tako i oblik. Odnosno, frazem bi trebalo zamijeniti frazemom.

Ako se vratimo na podjelu frazema na međunarodne i nacionalne, to uistinu znači da će za međunarodne biti mnogo lakše pronaći ekvivalent, fra-

zem koji ima značenje što je sličnije moguće izvornom frazemu. Međutim, i u tim slučajevima postoji više mogućnosti:

1. Ne preklapa se samo značenje frazema kao cjeline nego i značenje pojedinih sastavnica, pri čemu sve sastavnice mogu biti jednake:

alfa i omega čega – the alpha and omega of, das Alpha und das Omega (das A und O), alfa y omega

biti ili ne biti – to be or not to be, Sein oder Nichtsein, ser o no ser

progutati mamac – swallow the bait, den Köder schlucken, tragar al anzuelo

pitanje života i smrti – a matter of life and death, eine Frage von leben und Tod, una pregunta de vida o muerte

ili je jedna (ili više) sastavnica drugačija, ali oblik je frazema isti:

ustati na lijevu nogu – get out of bed on the wrong side ('ustati na krivu stranu'), mit dem linken / falschen / verkehrten Fuß aufstehen ('ustati na lijevu / krivu / naopaku nogu)

ni za sve blago ovoga svijeta – not for all the world ('ni za čitav svijet'), für nichts auf der Welt ('ni za što na svijetu'), por nada en el mundo ('ni za što na svijetu')

prodavati maglu – sell smoke ('prodavati dim'), vender humo ('prodavati dim, paru')

dok / prije nego što kažeš keks – before you can say knife ('prije nego možeš reći nož'), ehe man sichs versieht ('prije nego krivo vidiš'), en un (decir) Jesús ('dok kažeš Isus')

Takvi frazemi koji su slični i u jednom i u drugom jeziku, ali ipak se po nečemu razlikuju, mogu biti poteškoća pri prevođenju jer navode na krivi put: dobar je primjer za to frazem *biti u (na) sedmom (devetom) nebu*, u značenju 'biti jako sretan'. Dok su u hrvatskom jeziku moguće obje inačice, u engleskom je u tom obliku moguće upotrijebiti samo broj sedam (*in seventh heaven – 'u sedmom nebu'*).

2. Preklapa se značenje frazema (isti je sadržaj), ali sastavnice se potpuno razlikuju:

kad na vrbi rodi grožđe – when pigs fly ('kad svinje lete'), cuando las ranas críen pelos ('kad žabama narastu dlake')

mačji kašalj – piece of cake ('komad kolača'), ein Kinderspiel ('dječja igra'), pan comido ('pojeden kruh')

s neba pa u rebra – out of the blue ('iz plavog'), caído del cielo ('palo s neba')

noge su se odsjekle – knees / legs turned to jelly ('koljena / noge su se pretvorile u žele'), weich in den Knien werden ('koljena postaju mekana'), las piernas tiemblan ('noge se tresu')

bježati od koga / čega kao vrag od tamjana – avoid somebody like the plague ('izbjegavati nekoga kao kugu'), *wie die Pest vermeiden* ('izbjegavati kao kugu')
skinuti nekome zvijezde s neba – go to the ends of world for somebody ('otići na kraj svijeta za nekoga'), *ir al fin del mundo por alguien* ('otići na kraj svijeta za nekoga')

Ono što je bitno u tih frazema jest da se upotrijebe u točno onom obliku u kojem se inače upotrebljavaju. U suprotnom slučaju publika će odmah primijetiti pogrješku i ocijeniti prijevod lošim. Velik broj frazema nikako nije opravdanje, ali je zajedno s nedovoljnom upoznatošću s jezikom i kulturom razlog što nailazimo na prijevode koje ne razumijemo jer nerazumljivost je jedan od glavnih pokazatelja lošeg prijevoda. Naime, prijevode najčešće ne razumijemo jer su doslovni; prevoditelj nije *pogledao pod površinu* izraza. Tako će primjerice frazem kao što je *let's go Dutch* značenja *podijelimo troškove* biti prevedeni kao *idemo u nizozemski restoran* (RTL Televizija, 24. 11. 2008.) Dakle, potrebno je prepoznati neki izraz kao frazem i potom, ako je moguće, pronaći odgovarajući frazem u hrvatskom jeziku te ga upotrijebiti u odgovarajućem obliku.

Prevođenje frazema i poslovice spada u sadržajno prevođenje, što znači da je ono što se prevodi na drugi jezik sadržaj toga frazema. To znači da se pri prevođenju prije svega treba usredotočiti na značenje. Međutim, za neke je frazeme, kako u engleskom, tako i u hrvatskom, ponekad vrlo teško, ako ne i nemoguće, pronaći odgovarajući ekvivalent.

Prevođenje s hrvatskog na engleski već je samo po sebi teže zbog činjenice da je svatko bolje upoznat sa svojim jezikom nego stranim te je zato ponekad nemoguće znati postoji li za određeni sadržaj frazem. Poteškoće nastaju pogotovo kod frazema povijesnog porijekla, kao što je već spomenuti *provesti se kao Janko na Kosovu, i mirna Bosna ili puno (mnogo) vode je proteklo (Savom)*. No i za ostale je nacionalne frazeme teško pronaći ekvivalent, pogotovo takav koji se može *uporabiti* kao zamjena u svim konkretnim slučajevima. Stoga rječnik ovdje nije dovoljan, jer, ako zanemarimo činjenicu da se neki frazemi ni ne mogu pronaći u rječniku, ono što može biti odgovarajući izraz u jednom kontekstu, ne mora nužno i u nekom drugom.

Problemi nastaju također pri prevođenju frazema s engleskog na hrvatski. U engleskom također postoje frazemi specifični za tu kulturu te stoga sadrže nazive kao što su New York, Cheshire itd. Uz to postoji niz frazema za koje ekvivalent ne postoji, primjeri su *dark horse*, pojam koji označava tajanstvenu osobu koja iznenađuje svojim kvalitetama, *soft touch*, pojam koji označava osobu koju je lako uvjeriti u nešto, osobito posuđivanje novca, *on the q.t.*, što znači tajno, *make a pig out of yourself* značenja 'pojesti previše' (nije isto kao *jesti kao svinja* jer *jesti kao svinja* ne znači nužno i pojesti previše) i još mnogi drugi. U tom slučaju najčešće ne preostaje ništa drugo

nego parafrazirati, čime se svakako gubi *čar*, odnosno stilsko obilježje koje frazem nosi sa sobom.

Ponekad nije bitno samo preneseno značenje frazema nego i ono doslovno. U tim slučajevima naći prijevod gotovo je uvijek nemoguće. Tako engleski frazem *eat your words* (doslovno 'pojesti svoje riječi', preneseno 'priznati da je ono što si rekao ili rekla pogrešno') u situaciji kada dvoje ljudi sjede za večerom i jedna osoba kaže: *Pojeo je svoje jelo, a ja svoje riječi* nemoguće prevesti uz zadržavanje igre riječi.

Naime, koliko god postojalo sličnosti između hrvatskog i drugih jezika, u ovom slučaju engleskog, ipak postoje i razlike. Upravo su one ono što čini svaki jezik jedinstvenim. Tako je i frazeologija dio naše kulture, radilo se o međunarodnim ili nacionalnim frazemima. No te posebnosti, i kulturalne i jezične, pri prevođenju najveća su poteškoća. Ne postoji rješenje; svaki izraz, svaki frazem, svaka rečenica u jednom kontekstu prevest će se na jedan način, u drugom na drugi, uz mnogo domišljatosti.

Konačno, ono što je svakako od koristi jest što bolje upoznavanje s hrvatskom frazeologijom, koja, mada je mlada, ujedno je i veoma zanimljiva i maštovita.

Literatura

- Fink, Željka, 2000. *Tipovi frazema – fonetskih riječi*, u: *Riječki filološki dani*, Zbornik radova 3, Rijeka.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir, 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak.
- Vrgoč, Dalibor; Fink-Arsovski, Željka, 2008. *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak.